

Борис ШАЛАГІНОВ
«ХТО БУРЕЮ МЧИТЬ КРІЗЬ НОЧІ ПЛИН?...»
(Про баладу Й. В. Гете «Вільшаний король»)

Джерело: © Шалагінов Б. Б. “Хто бурею мчить крізь ночі плин?”. Про баладу Й. В. Гете «Вільшаний король” // “Зарубіжна література”. — Київ, 1996, — № 4.

У кожного великого поета є вірш, рядки якого миттєво виринають із пам'яті при згадуванні його імені. Це немовби «візитна картка» поета. У О. Пушкіна це «Пісня про віщого Олега», у М. Лермонтова — «Бородіно», у Г. Гейне — «Лорелея», у Т. Мура — «Вечірній дзвін».

У великого німецького поета Й. В. Гете таким віршем для багатьох став «Вільшаний король». Ця невелика за обсягом поетична мініатюра є немовби крихітним віконцем до світу загадкового та чудесного.

Якими звичними здаються нам ці образи з народної уяви, химерні ритми народної пісні, проста й наївно-мила фольклорна мова! Але так було не завжди. Колись поети вели бурхливі суперечки: чи можна писати, відмовившись від строгих правил і канонів, заповіданих римлянами, італійцями та французами?

Прислухаймося до однієї з таких суперечок. Відбулася вона в місті Страсбурзі в 1770 р. між 20-річним студентом Й. Гете та його старшим другом Й. Гердером. Молодий протестантський пастор Гердер уже встиг здобути визнання своїми нотатками «Про сучасну німецьку літературу» та «Критичними лісами» (начерками про літературу).

Гердер: Чи відомо тобі, Гете, що один наш професор, якого я обожнюю, стверджує, що у світі все підкоряється своїм власним законам і може бути поясненим, виходячи з умов свого тривалого розвитку? Ім'я цього професора — Іммануїл Кант.

Гете: Можливо, так воно і є у світі неживої природи, яка існує вже мільйони й мільйони років. Але людина створена за образом і подобою Божою, тому й мова її, і мислення божественного походження!

Гердер: Повір, що спершу не існувало ні мови, ні мислення. Пригадай, що дитя, яке щойно з'явилося на світ, не вмів ні говорити, ні думати. Людину та суспільство на початку існування можна порівняти з таким немовлям.

Гете: У такому разі як же ти поясниш виникнення поезії? Невже й вона виникла з дитячого лепетання, а Гомера не надихнули самі олімпійські боги, як у це свято вірили греки?

Гердер: Саме так, з лепетання. У період первісного дикунства народ, подібно до малої дитини, сприймає світ, дивлячись на нього широко розплющеними очима. Його перші почуття щодо світу — це страх і зачудування.

Гете: Але яким чином це стосується поезії, її величних і водночас витончених образів?

Гердер: Ніяких величних і витончених образів спочатку не було. Свої почуття людина виражала різкими вигуками, звуками, жестами.

Гете: Але ж людина не назавжди залишилася дитиною, як ти висловлюєшся, зрештою, вона подорослішала. Гадаю, саме тоді й з'явилася справжня поезія.

Гердер: Ти звеш це «справжньою поезією»? Дійсно, з часом жах, страх, зачудування перед природою зникли. Але зрозумій, марновірна людина простіше, ніж ми, чує голоси стародавнього світу і творить силою своєї фантазії чудесні, чарівні образи. Наскільки вони далекі від наших уявлень, коли вже все вивчено, досліджено, коли всі закони світу ми знаємо наперелік.

Гете: Як, ти принижуєш сучасну поезію? Великого Готшпеда, Клопштока, можливо, навіть — Лессінга?

Гердер: Та кому здалося це лахміття? Кому потрібні ці тверезо мислячі прозаїки?!

Ґете: Клопшток — не прозаїк.

Гердер: Я висловлююся фігурально. Кожний, хто відходить від дитячої поетичності та безпосередності, починає несамохіть говорити найбанальнішою прозою, навіть якщо друкує в альманахах свої вірші. А старі люди — ті взагалі всі поспіль філософують. Слухай-но, Ґете, ніколи не кидайся у філософію, залишайся таким же дитинним, яким ти зараз є переді мною. Однак схоже, що іншим ти ніколи й не будеш!

Ґете: Ну, любий Мефістофелю, ти мене ошелешив! Я не можу зрозуміти, ти все це серйозно чи ні? Хоча, власне, зараз мене більше вабить поезія, аніж філософія. Я знову закохався...

Скільки думок збурила в душі юного поета ця розмова! А вона ж була не одна. Гердер якось приніс юнакові томик перекладеного ним Оссіана, легендарного шотландського барда. Це вже ми, вишколені сучасною наукою, знаємо, що «пісні Оссіана» створив поет XVIII ст. Джеймс Макферсон. З усім запалом юності В. Ґете і Й. Гердер насолоджувалися поезією, нав'язаною немовби самою природою того романтичного краю.

А невдовзі Гердер ознайомив свого друга з новим рукописом. Цього разу він переклав німецькою мовою декілька десятків германських народних пісень.

Гердер: Знаєш, Ґете, мені здається, що я знайшов влучну назву для поезії такого ґатунку — народна пісня!

Ґете: Мабуть, ти хотів сказати: стародавня пісня? Адже вона прийшла до нас із сивої давнини.

Гердер: Головне для мене те, що її створив народ і що вона відбиває всю його наївність і повноту сприйняття життя. Я глибоко переконаний, що і наша рідна німецька поезія розквітне, як тільки відмовиться наслідувати греків і римлян і візьме за взірць поезію свого власного народу.

Ґете: Поезія народу! Гм, звучить незвично. Гаразд, хай буде так, як ти придумав.

Цього разу думки, висловлені Гердером, упали на підготовлений ґрунт. На щирій подив та захоплення друзів поет нещодавно порадував їх незвичайними віршами, що звучали то як запальний народний танок, то нагадували зворушливу пісеньку пастушка... Й. Ґете не потрібно було прикидатися наївним і по-дитячому безпосереднім. Його закоханість у життя, у природу біла через край. Як просто, як глибоко виразив він свої щирі почуття короткими вигуками в «Майській пісні»:

О, як яріс
Весь світ навкруг!
Як сяє сонце!
Як мріє луг! <...>
Блаженна радість —
Сердець ество!
О земле! Сонце!
О торжество!

(Переклав Василь Стус)

Молодого поета захопив світ давніх германських балад, так майстерно відтворених Й. Гердером рідною німецькою мовою. Вразила сувора і недобророзичлива природа, де панують підступні демони. Жахливий їхній вигляд: довга сива борода, що тріпоче на вітрі як кінська грива, шолудивий хвіст, гострі кігті. Вони заманюють необережних людей у нетрі, спокушають їх багатством, красою та любощами своїх дочок. Не втекти від них тим, кого вони уподобали. Досить одного доторку до серця, і людина прощається з життям. Такий нещасний лицар Олуф, у якого закохалася дочка лісового духа [1]. І не він один...

Кілька років потому, уже після переїзду до Веймара, Й. В. Ґете захотів написати щось за цим сюжетом, але все не наважувався. Яка форма найкраще підійде до задуму — може, п'єса?

А може — балада, на зразок тих, що так вдало виходять у його друга Г. Бюргера? Його «Дикого мисливця», «Графа-розбійника», «Ленору» хвалив сам Й. Гердер.

Утім, і в Й. В. Гете було щось на це схоже. Якось він написав «Рибалку» (1778), де хотів показати, як природа зачаровує людину. Простий душею рибалка бачить у мінливому блиску хвиль образ чарівної дівчини — русалки. Бідолашний хлопець, зачарований грою води та своєю уявою, пірнув у річку, щоб не розлучитися зі своєю мрією. Хіба не таким же наївним щиросердям захоплювався колись у розмові з ним Й. Гердер? Проте чи не занадто дорога ціна за наївну злуку з природою? Поетично — так! Та чи варто сумувати за тим, що вся ця непосредність залишилася у далекому минулому?

Наскільки все складніше в житті сучасної людини! Мабуть, лише дитині можна пробачити таку простоту й наївність! Дорослим притаманний тверезий погляд на життя. Зате дитина, а за Й. Гердером — і первісна людина також, сприймає навколишній світ яскравіше й виразніше; цей світ був сповнений загадкових, чарівних звуків, віщого шепоту трав і дерев, святих знамень. Ні на хвилину людина не сумнівалася тоді, що виразно чує голоси надприродних сил, богів чи демонів. Вони диктували свою волю, застерігали, карали, лякали, чарували і бентежили. І жодного разу ніякий сумнів не закрадався в душу людини, не порушував гармонійної злуки з природою. Адже й сама людина була її часткою.

Гете з Гердером багато говорили про це, коли читали Ж.-Ж. Руссо. Він писав, що в тенетах сучасної цивілізації лише дитина зберігає зворушливий і нерозривний зв'язок із природою та її таємними силами. У цьому полягало колись її щастя; але ті часи минули, і тепер ми живемо в досить раціоналістичному світі.

Від часу тих пам'ятних бесід з Й. Гердером минуло багато років. Доля на якийсь час розлучила друзів, але в 1776 р., коли поет став на службу до юного герцога Саксен-Веймарського та переїхав до Веймара, він виклопотав для свого старшого друга посаду радника консисторії. Тут у 1779 р. Й. Гердер випустив друком у власному перекладі об'ємний том зарубіжного фольклору, що став усесвітньовідомим під назвою «Голоси народів у піснях». У Веймарі настає час розквіту для поетичної творчості самого Й. В. Гете.

1782 року, коли був створений «Вільшаний король», поетові виповнилося 33 роки. Світ постає перед ним у складному поєднанні високого й буденного, радісного й трагічного. Прийшов час роздумів, самоаналізу, філософського смутку. Маленька хатина, що приліпилася до скелі на вершині гірського пасма, навіяла думки про величну і непорушну гармонію, що панує у світі, та підвладне їй людське життя («Сплять гірські вершини...», 1780).

Якось у салоні герцогині Анни-Амалії Й. Гердер почав розмову:

— Людина не така проста, як часом здається. Ми сперечалися про це з Дені Дідро. Якщо віддатися на віру моему дорогому другові, то все в людині можна пояснити дією певних причин, — усе, включаючи марновірство, гру уяви, релігійну віру... І щоб розв'язати хибні уявлення, достатньо начебто лише розкрити їхні таємні причини. Та ба! Людина залишається в душі вічною дитиною і далеко не завжди схильна довіряти здоровому глузду!

— Дивовижно, але на цей раз ми чуємо голос не вченого, а пастора, — посміхається герцогиня.

— Можливо, його світлість пояснить нам, у чому тут справа? — миролюбно відмахнувся Й. Гердер.

Його репліка стосувалася Й. В. Гете. Але той промовчав. Слова друга про велику таїну людських переживань схвилювали його. Чи не тому, що поет щойно зазнав великого особистого горя — втратив батька? Батько і син! Що може бути міцнішим і водночас таємничішим за цей союз!

...У той хмарний день прогулянка верхи не вдалася. Поганяючи коня додому, поки не почалася гроза, Гете раптом відчув усім своїм еством нерівний і поки що неясний ритм. Ні, це не пульс, це в глибинах його свідомості зароджувалися вірші. Потрібно прислухатися; і ось виривають слова:

Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?
 Es ist der Vater mit seinem Kind;
 Er hat den Knaben wohl in dem Arm,
 Er faßt ihn sicher, er hält ihn warm.

Хто бурєю мчить крізь ночі плин?
 То батько, і з ним маленький син.
 Дитя до себе міцно тулить,
 А той утрівся, спокійно спить [2].

Що це? Спогад з далекого дитинства? Як любив він, тулячись до батька, із захопленням слухати його стримане та небагатослівне пояснення італійських гравюр. А якось під час грози він прибіг наляканий до батька в кімнату, і той довго втішав його та заспокоював.

Уже починали падати перші важкі краплі дощу, вода в Ільмі стала свинцево-сірою, а крилаті верби на березі гнулися під поривами вітру, зливаючись в одну темну, неподільну масу. Насунувши глибше на лоба трикутного капелюха, Й. Гете мчав щодуху. А з нерівного, наче наляканого цокоту копит народжувалися нові й нові слова. Здивовано впізнавав поет сюжет давно знайомої йому «гердерової» балади:

«Mein Sohn, was birgst du so bang dein Gesicht?»
 «Siehst, Vater, du den Erlkönig nicht?
 Den Erlenkönig mit Kron und Schweif?»
 «Mein Sohn, es ist ein Nebelstreif».

— Чого ти злякалося раптом, маля?
 — Я бачу Вільшаного короля.
 В короні він і з хвостом, подивись.
 — То, синку, біліє в тумані ліс.

Скинувши в передпокої брудний і мокрий плащ, Й. Гете поспішає до столу. І тут він почув голос третього персонажа. Звичайно, це сам король, химерна гра болотяних туманів, що довгими пасмами стеляться над вечоровою землею. Нещодавно його так картинно змалював Карл Музеус, професор літератури у веймарській гімназії. Улюбленець товариства, що збиралося в герцогині Анни-Амалії, він якось прочитав свою нову казку. Галантною і старомодною мовою описав він цього персонажа народних легенд.

«Du liebes Kind, komm, geh mit mir!
 Gar schöne Spiele spiel ich mit dir;
 Manch bunte Blumen sind an dem Strand;
 Meine Mutter hat manch gülden Gewand».

«Дитино любя, до мене йди!
 Ми гратись будемо коло води,
 Ти квіти барвисті на луках збереш,
 Коштовний одяг на себе вдягнеш».

Так само квилить дитина, тулячись до батька, прохаючи в нього захисту:

«Mein Vater, mein Vater, und hörest du nicht,
 Was Erlenkönig mir leise verspricht?»

Татусю, хіба ти не чуєш, здаля
 До мене Вільшаний король промовля?

Різкий вітер забиває подих, низьке гілля хльоскає по обличчю, і батько спішить заспокоїти сина:

«Sei ruhig, bleibe ruhig, mein Kind;
In dürrn Blättern säuselt der Wind».

— Не бійся, мій синку, нічого не бійсь,
То вітер гойдає сухий верболіз.

Знову проступають у шелесті нічного лісу слова короля:

«Willst, feiner Knabe, du mit mir gehn?
Meine Töchter sollen dich warten schön;
Meine Töchter führen den nächtlichen Reihn
Und wiegen und tanzen und singen dich ein».

«Чи йдеш ти до мене, дитя чарівне?
Мої доньки радо зустрінуть тебе,
Мої доньки в танок свій тебе заберуть,
Співати-кружляти до ранку почнуть».

Знову зляканий крик дитини:

«Mein Vater, mein Vater, und siehst du nicht dort
Erlkönigs Töchter am düstern Ort?»

— Мій тату, мій тату, скоріш подивись,
Там в хащах доньки за руки взялись!

І у відповідь стривожений, але твердий голос батька:

«Mein Sohn, mein Sohn, ich seh es genau:
Es scheinen die alten Weiden so grau».

— Мій синку, нікого не бачу я там,
То верби старі сплелися гіллям.

Та ось у голосі короля лунає погроза, він наздогнав вершника, його чіпкі руки вже зовсім близько:

«Ich liebe dich, mich reizt deine schöne Gestalt;
Und bist du nicht willig, so brauch ich Gewalt».
«Mein Vater, mein Vater, jetzt faßt er mich an!
Erlkönig hat mir ein Leids getan!»

«Тебе полюбив я, чудове хлоп'я,
Ти хочеш чи ні, забери тебе я!»
— Ой, тату, рятуй, він мене потягнув!
Вільшаний король мене в серце кольнув!

Тете ледве встигає записувати. Шалений ритм скачки, тривожний стукіт крові у скронях, страх за безпорадне маля, що страждало в полоні своїх фантазій, — усе це змішалось у свідомості поета; лише рука, натхненна незримою силою, виводила рядок за рядком. Але що це? Кінь спинився, наче вкопаний. Вершник доїхав. То чому ж усі звуки раптом зникли? Чому перестала стугоніти кров у скронях? Звідки ця мертва тиша? Невже це — остання строфа?

Dem Vater grauset's, er reitet geschwind,
Er hält in Armen das ächzende Kind,
Erreicht den Hof mit Mühe und Not;
In seinen Armen das Kind war tot.

Батькові страшно, чимдуж він мчить,

На руках його бідна дитина кричить,
 Насилу додому доїхав він.
 Мертвий в руках лежав його син.

Гете кладе вбік перо, він з подивом, наче вперше, бачить перед собою низку чорних рядків. Щойно він став свідком якогось тасмничого світу, цей світ жив, поки жив, кричав і бився переляканий хлопчик. Дитини не стало, і разом з ним назавжди пез його світ. Запанувала тиша. Злива ущухла, дощ перестав стукати в шибки. Нагорілі свічки освітлюють строгую обстановку кабінету. Два світи зіткнулися і розійшлися. Один — загадковий, хаотичний, фантастичний. Другий — упорядкований, буденний, логічний.

Поет поринає в роздуми. Чим саме вабить людину той інший світ — світ фантазій, уяви, наївної віри? Він поетично привабливий, але якщо цілком зануритися в нього, він може бути страшним. Він підкоряє собі всю душу людини. Невідомо, на які манівці може завести людину уява. Гаразд, ну а цей, реальний, аж до банальності тверезий світ, у якому кожна річ, кожне явище мають свої визначення та пояснення? Чи може він повністю задовольнити людину?

Гете перебирає на столі книжки. Якими мудрими були їхні автори! Як намагалися пояснити кожную деталь цього великого, загадкового життя! І що ж? Це про них якось у відчай, напередодні університетського іспиту написав ще зовсім юний поет:

У філософію я вник,
 До краю всіх наук дійшов —
 Уже я й лікар, і правник,
 І, на нещастя, богослов...
 Ну і до чого ж я довчивсь?
 Як дурнем був, так і лишивсь.

(Переклад М. Лукаша)

Скільки ще доведеться йому прослужити у Веймарі? Усі до нього добре ставляться — сам герцог Карл-Август, герцогиня Луїза, придворні. Його вірші подобаються, з його думкою рахуються. Але все якось манірно, натягнуто. Студентські забави, шалені розваги молодості постають перед ним наче в далекому сні. А чи не Й. Гердера ці слова: «Залишайся дитиною...»? Невже це був він? Мабуть, якийсь інший юнак, якого вже давно немає. Замість нього — його світлість тасмний радник Й. В. Гете.

Дощ зовсім ущух, і на коротку мить перед нічною п'тьмою небо просвітліло. Крізь хмару блиснуло сонце та яскраво-блакитна смуга. Італія! Ось де знайде він гармонію високої думки та полум'яної уяви! Але чи ж можлива така мандрівка зараз? Сила-силенна придворних обов'язків...

Гете бере в руки аркуш з віршем. Здасться, непогано. Завтра, тільки вже не сьогодні — пошліфувати стиль, попрацювати над ритмікою. Ніяких пояснень від автора більше не треба. Показати Гердеру, а може, й Музеусу, хоча той неодмінно порадить умістити якусь мораль чи дати філософський ключ. Але ж що компактніша річ, то краща. Звучить, як маленька музична п'єска. Побудована на контрастах, як соната Моцарта: тривожні мотиви батька й дитини та ласкаво-закличні звуки мови Вільшаного короля. У передостанній строфі тривога вершників і погрози короля ніби об'єднуються в одному настрої. Кінець — рішучий і різкий акорд. Шкода, немає Моцарта поруч! Йому також була близькою тема містичного фатуму...

«Вільшаному королю» («Erlkönig») судилася слава однієї з найкращих поезій Й. В. Гете. Вона увійшла до хрестоматій усіх європейських шкіл. Австрійський композитор Франц Шуберт написав на цей вірш свою знамениту пісню. Російський поет-романтик Василій Жуковський переклав баладу під назвою «Лесной Царь». Серед найкращих перекладачів балади українською мовою — Максим Рильський, Василь Стус.

... А що ж Й. Гете? Через чотири роки, у 1786 р., він тасмно виїхав з Веймара до Італії, щоб поринути в давно омріяний світ сонячної краси й гармонії.

Й. В. ГЕТЕ. ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ

Хто бурено мчить крізь ночі плин?
То батько і з ним маленький син.
Дитину міцно до себе тулить,
А той утрівся, спокійно спить.

— Чого ти злякалося раптом, маля?
— Я бачу Вільшаного короля.
В короні він і з хвостом, подивись.
— То, синку, біліє в тумані ліс.

«Дитино люба, до мене йди!
Ми гратись будемо коло води,
Ти квіти барвисті на луках збереш,
Коштовний одяг на себе вдягнеш».

— Татусю, хіба ти не чуєш, здаля
До мене Вільшаний король промовля?
— Не бійся, мій синку, нічого не бійсь,
То вітер гойдає сухий верболіз.

«Чи йдеш ти до мене, дитя чарівне?
Мої доньки радо зустрінуть тебе,
Мої доньки в танок свій тебе заберуть,
Співати-кружляти до ранку почнуть».

— Мій тату, мій тату, скоріш подивись,
Там в хащах доньки за руки взялись!
— Мій синку, нікого не бачу я там,
То верби старі сплелися гіллям.

«Тебе полюбив я, чудове хлоп'я,
Ти хочеш чи ні, заберу тебе я!»
— Ой, тату, рятуй, він мене потягнув!
Вільшаний король мене в серце кольнув!

Батькові страшно, чимдуж він мчить,
На руках його бідна дитина кричить,
Насилу додому доїхав він.
Мертвий в руках лежав його син.

(Переклад Б. Шалагінова)

Література

1. *Див.*: «Олуф и королева эльфов» (пер. с датск. Веры Потаповой); «Дочь лесного царя» (пер. с нем. Льва Гинзбурга) // Чудесный рог. Народные баллады / Сост., подгот. текста, коммент. А. В. Парина и А. Г. Мурик; предисл. А. В. Парина.— М.: Моск. рабочий, 1985.— С. 253-255; 183-184.
2. Баладу Й. В. Гете «Вільшаний король» цитуємо у власному перекладі.